

Oybekning 120 yilligiga bag'ishlanadi

SANOBAR TO'LAGANOVA,
filologiya fanlari doktori, professor

“QUTLUG‘ QON” – OYBEK NASRINING YUKSAK CHO‘QQISI

Annotatsiya: Bugun ijtimoiy tarmoqlarda sho‘ro davri ijodkorlari yaratgan asarlarni inkor qilish, xato qidirish va voz kechishga moyillik borday... Yozuvchi asarlaridan bir parchani “uzib” tanqid qilish, dahriyga chiqarish kabi salbiy holatlar uchrab turibdi. Ayniqsa, yoshlar orasida shunday inkorchilik kayfiyati borligi ko‘ngilga g‘ashlik soladi. Ustoz yozuvchilar ijodiga bir yoq-lama qarash o‘zini oqlamaydi. Ulug‘ adiblarimiz ijodini zamon tebranishlaridan xolis va ilmiy nazariy jihatdan puxta tahlillar orqali asrab qolish adabiyotshunoslar oldida turgan muhim ma-salalardan biridir.

Kalit so‘zlar: o‘zbek romanchiligi, “Qutlug‘ qon”, milliy qahramon, monolog.

Abstract: Today, there seems to be a tendency on social networks to deny, find fault with, and abandon the works of Soviet-era writers... Negative situations such as “cutting out” a pas-sage from a writer’s work and criticizing it, and calling it atheistic, are common. It is especially saddening that such a negative mood exists among young people. A one-sided view of the work of master writers does not justify itself. Preserving the work of our great writers from the vagaries of time through impartial and scientifically and theoretically sound analyses is one of the important issues facing literary critics.

Keywords: Uzbek novel, “Kutlug‘ qon”, national hero, monologue.

O‘zbek romanchiligida ulug‘ yozuvchi Oybekning alohida o‘rni bor. Adibning ro-manlari orasida “Qutlug‘ qon” go‘zal badiiyati va hayotiy sahnalarga boyligi bi-lan ajralib turadi. Muallifning “Navoiy” romanida o‘zgacha joziba va ohang bor. “Qutlug‘ qon” asarida esa milliy ruh, milliy dard qavarib turadi. Oybek go‘zal badiiy sezgisi, samimiy tuyg‘ularga boy iste‘dodli ijodkor. Roman millat tarixidagi qonli sahifa – mardikorlikka qarshi qo‘zg‘olon haqida hikoya qiladi. Har qanday badiiyat namunasiga munosabat bildirishda muhim omillarni yodda tutish lozim. Yozuvchi yashagan tarixiy davr va adabiy jarayon, ana’na va ta’sir masalalarini ham e’tiborga olish lozim.

“Qutlug‘ qon” – milliy roman!

O‘zbek nasrining badiiy jihatdan barkamol asarlaridan biriga aylangan “Qutlug‘ qon” roma-ni yangi talqin va tahlillarga boyligi bilan qimmatlidir. Shu vaqtga qadar oybekshunoslarning izlanishlarida roman badiiyatini davr siyosati bilan bog‘lash, urg‘ulash yetarli, ammo zamonlar talqinlarni yangilayveradi. Roman davr siyosati uchun yozildimi... Zero, asar betakror badiiy-es-tetik hodisa sifatida alohida qimmatga ega. Ba’zi tadqiqotlarda romanni qizil mafkuraga xizmat qilgan, degan xulosalar uchrasa, gohida yozuvchidan “istiqlolchi” yasash hollari ko‘zga tashlana-di. Oybek adabiy merosining jonkuyarlari ishlarida ba’zan ijodkorni ayash, uni oqlash, himoya qilishga o‘xshash holatlar mavjud. Buning bosh sababi nima? Rostdan ham, Oybekni himoya qi-lishga ehtiyoj bormi?

Romandagi bahsli masalalardan biri rus inqilobchisi Petrov obrazi bilan bog'liq sahna hisoblanadi. Yetakchi qahramon sifatida rus kishisi obrazini yaratish mafkuraning bosh talablaridan biri sanalgan. Ustoz N.Karimov bu masalaga alohida to'xtalib o'tgan. Petrov obrazining asarga zo'rma-zo'raki tarzda kiritilganligi adabiy fakt sifatida qayd etilgan¹. Xo'sh, asarga yaxlit bir organizm sifatida qaralsa, unga nisbatan "transplantatsiya" o'tkazish asarning badiiyatiga ta'sir qilmaydimi? Badiiy makonga tashqaridan obraz asarga "kiritilsa", bu romanning ichki sturkturasiga salbiy ta'sir o'tkazmaydimi? Bunday "yamoq" matn to'qimasida qay tarzda joylashtirilgan?

Davr talabiga binoan mafkuraviy obraz Petrov asarga olib kirilishi taqozo qilindi ham, deylik. Yo'lchi u bilan uchrashgandan keyingina qo'zg'olonchiga aylandimi yoki bunga zimdan tayyorgarlik bormidi, degan ikkinchi savol paydo bo'lishi tabiiy. Tashqaridan zo'rlik bilan kiritilgan obraz asar badiiy mantig'iga ta'sir qilmasdan qolmaydi-ku! Moboda, Petrov obrazidan voz kechilsa, badiiy butunlikka zaxa yetmaydimi kabi so'rov bilan asarga murojaat etamiz.

Ijodkor asarlarini o'rganishda amal qilinishi lozim bo'lgan bir qancha shartlar mavjud. Avvalo, yozuvchini o'zi yashagan davrdan uzib olmasdan, tarixiy vaziyatni hisobga olish lozim. Ikkinchidan, esa, yozuvchining tafakkur tarzi va hayotiy-estetik prinsiplarini yaxshi o'rganmoq zarur. Uchinchidan esa, ijodkor shaxsiyatidagi o'ziga xoslikni e'tibordan soqit qilmaslik lozim. To'rtinchidan, esa, yozuvchi yaratgan asar, badiiy matnga tayanmoq zarur. Badiiy matn bizni har qanday ehtiros-u hayajonlardan saqlab, sof ilmiy-nazariy xulosalar chiqarishimizga asos bo'lib xizmat qiladi.

1939-yilda Yozuvchilar uyushmasida romanning dastlabki muhokamasi bo'lib milliy-ozodlik harakatida "ulug' rus xalqining rolini", urg'ulash, "boylarning "vahshiyliigi", "zolimlik darajasini" qabartirib ko'rsatish kabi siyosiy vazifa topshirildi. Roman maxsus "zakaz" bilan yozilmaganigi uchun ham davrning siyosiy talabiga javob bera olmay, tanqidga uchragan. Yozuvchi asarni tugatib bo'lgandan so'ng ma'lum tuzatishlar kiritishga majbur bo'lgan. Demak, roman avvaldan o'ylangan, pishib yetilgan g'oya va niyatning hosilasi. E'tibor qilinishi zarur bo'lgan muhim nuqta bu – asarning oldin yaxlit holda yozib bitirilgan, keyin ayrim o'zgarishlarga uchragani. Mana shu badiiy yaxlitlik romanning asosiy sinchi bo'lib xizmat qilgan.

Oybek kengashda aytilgan "tanqidiy mulohazalarning" bir qismini hisobga olib, asarni qayta ko'rib chiqadi. Zero, yozuvchi bu mulohazalarga ko'r-ko'rona ergashmadi, balki yuksak badiiy sezgi bilan roman badiyatini saqlab qolishga erishdi. Adib fikr aytishning o'ziga xos yo'lini topdi, tashqaridan "murosa"ga o'xshasa-da, maqsadini bir oz pardalab ko'rsatishga harakat qildi. Asar shaklida o'zgarishlar bo'lishiga qaramay, mazmunda butunlik saqlandi. Bunda yozuvchiga asosiy tayanch mantiq bo'ldi, desak mubolag'a bo'lmaydi. "Hayotiy mantiq hayotiy haqiqatni belgilovchi mezon bo'lsa, badiiy mantiq badiiy haqiqatni belgilovchi mezondir. Badiiy mantiq asarning va qahramon xarakterititutib turuvchi ustuni hisoblanadi."² Yo'lchi obrazi hayotiy haqiqatga asoslangan bo'lib, u yozuvchining estetik ideali, badiiy maqsadi va g'oyasi asosida hayotdan saralab olgan umumlashmasining aksi.

Oybek va uning ustozlari

Oybek Qodiriy va Cho'lpon romanlari yaratilgan davrdan bir qancha tanaffusdan so'ng o'ziga xos yangicha ruhdagi asar yaratishga o'zida kuch sezdi. O'zbek xalqining zulmga qarshi isyonidan o'zgacha ruhiy kuch olib, shu millatning farzandi sifatida, tarixiy hodisani adabiyot orqali ko'rsatishni niyat qildi. Oybek ijodkor sifatida Abdulla Qodiriy va Cho'lponning har tomonlama davomchisi sanalgan. Qodiriy asarlarida muallif ideali sifatida davr ziddiyatlari orasida o'zligini anglab yetish umidida kurashayotgan shaxs obrazi tasvirlansa, Cho'lpon ijodida ijtimoiy tuzum muammolarini

¹ Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т., 2008. – Б.489.

² Саримсоков Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т., 2004. – Б.98.

o'z qismatiga aylantirgan inson qiyofasi estetik ideal darajasiga ko'tarilgan. Oybekning estetik ideali esa ko'ngil kishisi, tuyg'ular asiri, adolat uchun kurashuvchi qahramon sifatida bo'y ko'rsatadi. Oybek Qodiriy va Cho'lpondan yosh jihatdan ham kichik bo'lib, yoshiga munosib tarzda hayotga va davrga boshqa ko'z bilan qaradi. *"Cho'lponga nisbatan bir oz erkinroq yashagan Oybek ko'zlariga temir panjara ko'rinmaydi. Uning lirik qahramoni tabiat manzaralaridan, voqelikdagi go'zallikdan bahra oladi. Cho'lpon uchun esa eng katta baxt erkinlik, ruhning hurligidir."*³ Oybek 1920-yillardan boshlab adabiyot maydonida o'zini ko'rsata boshlagan bo'lsa, u hayotiy haqiqatni yuqoridagi yozuvchilardan farqli ravishda qabul qildi. Obrazli ifodalaganda, Qodiriy hukumat va uning siyosatiga shubha hamda ishonchsizlik bilan, Cho'lpon nafrat va alam bilan, Oybek esa hadik aralash hurmat bilan qaragan. Oybek romanni yozguncha "Tuyg'ular", "Ko'ngil naylari" "Mash'ala", "Baxtigul va Sog'indiq" she'riy kitoblarining "Yevgeniy Onegin" she'riy romanini tarjima qilib ulgurgan edi. Demak, adib yozuvchi sifatida o'ziga nisbatan ishonch va badiiy quvvat yetarli deb bilganidan katta asarga qo'l uradi. U asarni yozgan yillarda o'zbek nasri o'zining bor-yo'g'idan ayrilgan, ya'ni Qodiriy va Cho'lponning romanlari yo'q qilingan edi. Oybek bu romanlar qayta dunyo yuzini ko'rmasligi ham mumkin deb o'ylagandir, ehtimol. Katta is'tedod egasi Oybek ularni quruq takrorlamadi, balki o'ziga xos yo'l topdi. Oybek Qodiriy va Cho'lpondan farqli ravishda asarida jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy asoslarini juda yaxshi bilar, Mirzakarimboy singari obrazlar misolida mahalliy mulkdorlarning dunyoqarashi va milliy sarmoya muammosini nafaqat yozuvchi balki iqtisodchi mutaxassis nigohi vositasida kuzatadi. Mirzakarimboy so'zlaridagi mazmunda ko'proq iqtisodiy bilim va tajribaning yig'indisini ko'rish mumkin. Demak, Oybek turgan va yashagan vaziyat, talab Qodiriy va Cho'lpon yashagan sharoitdan farqlangan, bu asardagi maqsad va mavzuni tanlash va fikr ifodasida yaqqol ko'rinadi.

Yo'lchi – milliy adabiyotimiz qahramoni

O'zbek adabiyotida mardikorchilik qo'zg'oloni bilan bog'liq asar yaratilmagan edi. Yozuvchi muammoga birinchilardan bo'lib qo'l urdi. Toshkentning qadimiy o'chog'laridan sanalagan Govkush mahallasida milliy-diniy qadriyatlar qamrovida voyaga yetgan Oybek bu qonli voqeaning jonli guvohiga aylandi. Muallif xalq tomonidan berilgan katta qurbonliklarning izsiz qolib ketmasligini yurakdan his qilgan. Ko'z oldida sodir bo'lgan qonli ko'z yoshlar haqqi hurmati zulmdan ezilgan mazlumlarning armon alamlarini so'zga soldi. Millat tarixidagi qonli sahifalarni badiiyat vositasida yoritib berish ijodiy burch – farzga aylanadi.

"Qutlug' qon" romanida Turkistonda 1916-yildagi milliy ozodlik qo'zg'olonin pishib yetilishi, uning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy omillar ishonarli ochib berilgan. Yo'lchi asarga xarakter sifatida shakllangan holda kirib keladi. Uning Mirzakarimboy tomonidan kuzatilib, alohida bo'rttirilib ko'rsatilgan jihatlariga e'tibor beraylik. *"Bu yigit aqlli ko'rinadi, ham ulug'vor, vazmin yigit... Mirzakarimboy Yo'lchining butun siymosida katta jasorat va g'urur sezdi. Bu unga jilla yoqmadi."*⁴ Yo'lchidagi jasorat va g'urur qahramon xarakterini uchun ochuvchi oltin kalit hisoblanib, shuning bilan birga bu xislatlar yozuvchining o'zidan olingan ulgu. *"Ulug'vor"*, deyilishda ham hikmat ko'p. Boy bir qarashda ilg'agan va unga yoqmagan jasorat va g'urur kabi xislatlarga harakat bilan erishib bo'lmaydi. Bu Yaratgandan beriladigan sifat, taqdir tuhfasidir. Yo'lchidagi bu xislatni asardagi Tantiboyvachcha ham tasdiqlaydi. *"Kambag'al bo'lsang ham o'lguday odmisan, balandda yurasan, bilaman. Bu fe'lingni tashla, uka. Puldorlarga egil. Ularga egilsang, boshingni silaydilar. Sani ko'p sina-*

³ Каримов Н. XX аср адабиёт манзаралари. – Т., 2008. – Б.211.

⁴ Ойбек. Тўрт томлик. Танланган асарлар. Иккинчи том. Қутлуғ қон. – Т., 1957. – Б.15. (Bundan keyingi shu asardan olingan sahifalar qavs ichida berib boriladi)

*dim, san unday emassan. Tashla bu qiliqni. Pulni ol...*⁵ Yozuvchi o'zgalar nigohi orqali qahramonga ta'rif berib, undagi sifatlarni qabartirib ko'rsatadi. Yo'lchining javobida qahramon xarakterini ko'rsatuvchi ayri-cha belgilar yaqqol ko'zga tashlanadi. "Yigitning yuragi, nomusi, odamgarchiligi puldan aziz. Puldan yuqori emasmi?" Boy Yo'lchining ahvoli nochorligini biladi, ammo munosabat masalasida juda pishiq, ochiq taklif qilmaydi. "Ahvollaring chatoqqa o'xshaydi. Nima qilasan, yana qishloqqa qaytasanmi?" Boyning savoliga Yo'lchi javob topishga qiynaladi. Nochorlik uning tilini bog'laydi. Iltimos qilishga g'ururi yo'l bermaydi. Yordam so'ramoqchi, yana dami ichiga tushdi. Muravvat kutadi, taklif kutadi, ammo boy mug'ombir. Uni bir umid ushlaydi. Onasining "katta dargohdan bir yumush so'ra, o'rin top, noshudlik qilma", degan o'tinchlari sindiradi deb o'rdi. Baribir izzat nafs... Chol takror savol bergach, "Toshkentda ish topsam qolarman..." deydi. Boy yigitni bir oz muddat sinab ko'rmoqchi. Darrov ish berish niyati yo'q. Dangasa bo'lsa tezda javobini beradi, vaziyatga qaraydi. U kulib: "Shaharda qayoqdan ish topasan? Bizda yura tur. Non nasibang qo'shilgan bo'lsa, qolarsan, bo'lmasa, qishlog'inggami yo boshqa tomongami jo'narsan..." Yo'lchi javobdan shoshib ham qolmaydi... "xo'p, ixtiyor sizda" deydi. Uyga quruq qo'l bilan qaytsa onasining ahvolini tasavvur qiladi. Ukasi, singlisi... barchasi uchun u rozi bo'ladi. Hech qanday shartlarsiz yigit boy xonadoniga ishga yollanadi. Yo'lchining odamgarchiligi boynikidan ancha baland ekanligiga ishora beriladi. Yigit g'ururni mahkam tutadi. Boy aniq uzli kesil javob aytmaydi. Bir chetini bog'lab qo'yadi.

Yo'lchi ongida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni yozuvchi birma-bir panorama shaklida ko'rsatib beradi. U Petrov bilan uchrashguncha murakkab vaziyatlarga to'la sahnalar orasidan olib o'tiladi. Turmadagi uchrashuv voqeasi esa oddiy bir turtki, xolos. Qahramon botinidagi kechinmalarni tadrijiy ravishda ko'rsatuvchi lavhalarga nazar tashlaymiz.

Dastlabki lavha: asardagi qovun sotishga ketayotgan dehqonning aravasi sinib qolish epizodi bilan bog'liq. Bu voqea Yo'lchi yuragidagi alamlarni yangilanib, o'z o'tmishini yodga soladi. Tekinxo'r baqqolga qarata "Insof qiling, boqqol aka", deya voqeaga aralashmoqchi bo'ladi. Haq uchun kurashda Yo'lchida yetarli jasorat borligini ilk shu sahnada "ko'ramiz". U hali isyon qilishga ruhan tayyor emas, shuning uchun ham dehqonga nisbatan ichki hamdardlikni his qilib, unga achinadi, ammo amalda yordam bera olmaydi. Qahramonimiz ilk bora harakatsiz, **norozi tomoshabin** sifatida ko'rinadi.

Ikkinchi lavha: Yo'lchi shaharga kelib boylarning hayot tarzini ko'rib nafrati oshib borsa, kambag'allarning og'ir hayotiy sharoitda nochor yashashidan o'kinadi. Endi uning ongida "yurtning gullariga" nisbatan boshqacha qarash paydo bo'la boshlaydi. Tomashabinlar orasidagi raqsga tushgan "bachcha"ga nisbatan zo'ravonlik qilib, qo'lida miltiq bilan quturgan Tantiboyvachchaning qarshisiga chiqishga o'zida yetarli kuch va jur'at topa bilgan yagona isyonkor Yo'lchi bo'ladi. U hech narsani o'ylamasdan va qo'rqmasdan boy istagiga ongli va bir vaqtning o'zida ongsiz ravishda qarshi chiqadi. Yormatning e'tiroziga "bir quturgan mast odam ko'z oldimda kishini otib o'ldirmoqchi bo'lsa, men qarab turaymi? Bu odamgarchilikdan emas. To'g'ri, jon shirin, har kim o'z jonini ayaydi, lekin odamning yuragida boshqacha mehr bo'lishi kerak", deb javob beradi. Yo'lchi ko'ngil olamining, ruhiyatining ko'z ilg'amas chizgilari shunday sahnalarda ochiqroq ko'rinib, u har qanday xavf xatardan insoniylikni ustun biladi. Keyingi ko'rinishda voqealarda u harakatsiz **tomashabindan ishtirokchiga** aylanib boradi. Romandagi Shokir ota, Qorato'y, Shoqosim kabi kambag'allar hayotidagi nochorlik va baxtsizliklar ham Yo'lchi ongidagi g'alayonning tezlashuvchiga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Keyingi lavha Salimboyvachcha bilan to'qnashuvda yuz beradi. Bu sahna zo'ravonlikka qarshi qahramon ongidagi tub burilishni anglatadi. Unsinni nohaq xo'rlagan boyvachchaning qiliqlari,

⁵ O'sha asar. – B.168.

Gulnordan ayrilib alamzada Yo'Ichining nafsoniyatiga tegadi. Alam va nomus g'azabi bir bo'lib, Yo'Ichini o'z xo'jayiniga *tik qarashga* botinib, qo'l ko'tarishga o'zida *ju'rat* topadi. Endilikda unga *xo'jayin*, degan tushuncha qimmatini yo'qotadi. Yo'Ichini uchun or-nomus himoyasi hammasidan ulug'. Obraz evolyusiyasi ko'z oldimizda lipillab, birma-bir o'tadi. Ziddiyatlar, nohaqliklar, qahramon ongidagi yonayotgan o'choqni kavlab, uchqunlari alangaga aylanadi.

Mazkur lavhalarining barchasi asar finalidagi katta sahnaga tayyorgarlik. Lavhalar vositasida *adolat* yo'lidagikichik *bekatlari*ni birma-bir ajratib ko'rsatdik. Har bir kichik bekat kelgusidagi katta bekatga zinapoya o'rnida xizmat qilgan. Adib tabiiy yo'llar vositasida obraz iyerarxiyasini yuksak mahorat bilan ko'rsata bilgan. Yo'Ichini faqatgina siyosiy inqilob uchun emas, *Erk va Zulmga* qarshi kurash uchun o'linga ham ruhiy jihatdan tayyor bo'lib boradi. Yozuvchi buning ruhiy asoslarini mantiq ipi bilan ulay olgan. Yo'Ichining o'limini qizil mafkura bilan bog'lash, adolatdan emas.

Yuqorida so'rovlarimizga roman matnidagi javob topganday bo'lamiz. Chunki asar matni daxlsiz hudud, isbot talab qilmaydigan fakt sifatida, o'zida juda ko'p oshkor qilinmaydigan ma'nolarni jamlaydi. Bir qarashda ilg'ash qiyin bo'lgan mohiyat matnda akslangan bo'ladi. Badiiy asar matni murakkab strukturadan iborat. U kompleks tarzda asar g'oyasi, shakl va mazmunni badiiy asar tiliga aloqadorlikda tekshiriladi. Bunda e'tibor avvalambor, dominant unsurlar, kalit so'zlar muhim sanaladi. Kalit so'zlarni topish asarning mohiyatni anglashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yo'Ichini obrazi to'qimasida *Adolat va G'urur* qizil ip bo'lib o'tib, mana shu so'zlar obrazni ochuvchi kalit so'z hisoblanadi.

Adabiyotda sinfiylik nazariyasi asosiy mezon sanalib turgan paytda ijod qilgan Oybek bu masalaga umuminsoniylik nuqtayi nazaridan yondoshib, sho'roviylik tushunchasining mundarijasini va qamrovini bir qadar kengaytirdi. Oybek asarida "yotsinf" vakillari Mirzakarimboy, Hakimboyvachchaning "vahshiyli"ni tasvirlash bilan bir paytda, ularga ta'rif berayotganda xolis va vazminlikni saqlashga harakat qilgan. Boy ta'rifida "puxta-pishiq, u yuraksiz emas. Boy ko'pni ko'rgan, shuning uchun odamni tez anglab olar", kuyov tanlashda faqat boyligiga emas, yigitning "aql ham nazokat sohibi"⁶ bo'lishini talab qilardi. Bu kabi sifatlar boyni salohiyatidan va nozik dididan darak beradi. Bu kabi belgilar sinfiylik nazariyasiga unchalik monand emasligini ziyarak kitobxon nazardan qochirmaydi. Bu kabi detallar Oybekning uyushma muhokamasidagi tanqidlarga qay darajada "javob" berganligini ko'rsatuvchi dalil. Yozuvchi Mirzakarimboy obrazini boricha, qoraga bejab tashlamasdan, aql ko'zi bilan ko'rishga intiladi.

Yana bir gap. Mirzakarimboy boy asardagi markaziy qahramonlardan biri. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi Mirzakarim qutidor bilan adash ekanligi ham tasodif emasdir. Tantiboyvachchani dutor chalib xushnud qilgan Gulandom "Kecha va kunduz" romanidagi Zebixonning nolalarini yodga soladi...Nurinning ovsini Maryamxon obrazi tasvirida ham tanish unsurlar takrorlanganday...

Monolog – adib ijodiy konsepsiyasining aks

"Qutlug' qon" romanining matniga diqqat qaratsak, yozuvchi badiiy niyati ravshanlashib boradi. Matn yozuvchining tafakkur tarzining badiiy in'kosi bo'lib, matnni his qilish, tushunish va tushuntirish, ilmiy talqin va tahlil kabi bosqichlarga bo'linadi. Romanda ikkita mashhur monolog bor. Biri alamzada Yormatniki, ikkinchisi Shokir otaniki. Yo'Ichining jasadida ustada ota aytgan gaplar shu vaqtgacha mafkura uchun dastak hisoblangan. Monolog matnining "ichki analiz"i bizga ko'p sirlarning ochilishiga ko'mak beradi.

– *Qizim, jonim qizim,- yig'i aralash gapirdi chol, san ko'p o'rtanma. Man so'zlay, san*

⁶ O'sha asar. – B.45.

aqlli qizsan, hammasini tushunasan. Yo 'Ichining o'limi uncha-muncha o'lim emas. Bu juda katta o'lim. Akang, Yo 'lchi o'g'lim, nima uchun, kim uchun qon to'kdi. O'zi uchun emas, xalq uchun, yurt uchun, jamiki alamzadalar, alamdiydalar uchun qon to'kdi. Bu qon eng qutlug', eng muborak, eng sof qon... Bunga gumonim yo'q. Qizim akang nomusli, mard yigit edi. Bu hikmatli qon, qutlug' qon. Unda sir ko'p. Keyin tushunasan, qizim. Yo 'lchiboy er o'g'li - er edi, u boshqa olamdan edi. Lekin o'limi ham ulug' bo'ldi".⁷ Shokir otaning bu monologi asar g'oyasini anglashda muhim xarakterli xususiyatga ega. Monologda kalit so'z hisoblangan "qutlug' qon" so'zlari asar sarlavhasiga ko'chganligi ham yashiringan ma'noning salmog'idan darak. Kod ostiga bekitilgan muhim nuqtalarning inkishofi asar botiniy tagqatlamining ochilishiga xizmat qiladi.

Yo'Ichining o'limida qanday "sir"bor? Adib nimaga ishora qiladi?

Aslida, Yo'Ichining qoni haqiqatan ulug' va muqaddas. Asarda **erk va g'urur** urug'lari Yo'Ichini obrazi timsolida jonlanadi. Haqiqatdan, Yo'Ichini juvonmarg ketdi va shahidlik maqomiga yetishdi. U yurt uchun, millat uchun, vatan uchun o'z jonidan, o'z hayotidan voz kechishni burchga aylantirdi. Mardikorlik qo'zg'oloni o'zbek xalqining adolat va razolat uchun isyoni hisoblanib, katta ma'noda millatning o'zini anglashi yo'lidagi ruhiy yuksalishi edi. Yuqoridagilardan xulosa chiqaradigan bo'lsak, Shokir otaning monologida sovet mafkurasining ta'siridan ko'ra islom dinining umuminsoniy aqidalari ustuvor bo'lib, otaning mushfiq yetim qizga aytgan taskinlarida juda katta mohiyat umumlantirilgan.

Yana monologga qaytamiz. "U boshqa olamdan edi." Bu yerda yozuvchi qanday sirli olamga ishora qiladi. U qaysi olamdan? Bu buyuk ruhlar birlashab ketadigan juvonmardlar olami. Bu olamda "men" yo'qlikka singib, ulug'lashib yuksaklikka – fazoviy ruhga bog'lanadi.

Yo'Ichini xalqning timsoli, unga ulug' o'lim munosib ko'rilgan. Yo'Ichini obrazi talqinida buyuk adibimiz Don Kixot singari adolatparvarni orzulagan bo'lsa ajab emas. U romanida oddiygina qishloqdan shaharga chiqib kelgan, haq-huquqini himoya qila olmagan, bo'z yigitni tasvirlamagan. Balki **erk va adolat** uchun kurashga otlangan, mustaqil fikrli qahramonning millat ozodligi yo'lidagi jasoratini ko'rsatishni maqsad qilgan. Romanda ikki rus ofiserining suhbat beriladi. Sartlar "irqan past. ...Ularda badiiy sezgi ancha o'sgan. Ular gulni sevadilar. Kiyimlari chirkin bo'lsa ham, quloqlariga gul qistirib yuradilar". Rus missionerlarining o'zaro yozishmalarida uchraydigan ma'lumot asar matniga kiritilganligi muallifning mustamlakachilarga munosabatini ochiqalaydi. To'g'ri, bu inqilobgacha bo'lgan davr haqida deyish mumkin. Ammo B.Hayitning ma'lumotiga ko'ra inqilobdan keyin boshqaruv asosan ruslarning qo'lida bo'lgan. Mazmun o'zgarmagan. Yoki yana bir lavhada choyxonada o'tirgan Yo'Ichini rus polisiyachisi kirganda tartibga rioya qilmaydi. Tartibga ko'ra mahalliy aholi rus to'ralarini ko'rganda egilib ta'zim qilishi kerak. Choyxonadagilar o'rnidan turib qo'l qovushtirib turganini ko'rgan yigit "beparvogina" jim turadi. Bu kabi sahnalar yozuvchining ko'nglidagi erk tuyg'usining toptalishini o'ziga xos tasvirlar vositasida ochib beradi.

Yo'Ichini Petrov bilan uchrashguncha ruhiy jihatdan pishib yetilgan bo'lib, bu yo'lda u hech narsadan qaytmas edi. Sevgilisi Gulnordan ajralish ham zulmga qarshi isyonini kuchayishi uchun tutantiriq vazifasini bajargan. Hayotida yorug' ma'no ko'rmayotgan Yo'Ichiga zolimlarga qarshi kurash **istakdan** ko'ra **ehtiyojga** aylanadi. Ehtiyoj ruhiy va badiiy jihatdan asoslangan. Oybek Yo'Ichini qiyofasida Katta adabiyotni, o'zga olamni orzulagan yozuvchi. Ijodkor shuning uchun ham Yo'Ichini qalb qo'ridan, yurak tubidan yaratgan. Adolat va Erk qayg'usi qahramon tiyatiga esh bo'lib ketgan. Mantiqiy va hissiy tafakkur sintezi romanni to'g'ri tushunishimizga va undagi asl mohiyatni anglashga imkon beradi.

⁷ O'sha asar. – B.354.

Oybek oqlovga muhtoj emas!

Oybek XX asr o'zbek adabiyotini mukammal darajada bitilgan nodir roman bilan siyladi. Roman bilan bog'liq armonlar ham yo'q emas. Roman so'ngida voqealar biroz tezlashib, jarayon shiddatli tus oladiki, bu yozuvchining tanqidiy "mulohazalar" asosida asarni qayta ishlashi bilan bog'liq bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Oybek adabiyotning faqat vosita emas, balki sof badiiy estetik hodisa ekanligini yuragi-ning tub-tubidan his qilganligi aniq. O'sha paytda adabiyotga nisbatan bo'layotgan cheklovlar nechog'li kuchli bo'lsin, Oybek o'z ijodida yuksak qobiliyat va salohiyat quvvati tufayli roman badiiy jihatdan yuqori darajaga ko'tarildi. Romanning ayrim sahnalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, Oybek ijodini himoya qilishga zarurat yo'q. Haqiqiy badiiy asar hech qanday oqlovchiga muhtoj bo'lmaydi. U o'z-o'zini himoya qila oladi. Oybekning mazkur romanining ichki himoya tizimi juda mustahkam, ilmiy va xolis yondoshuv yo'li bilan isbot qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т., 2008. – Б. 489.*
2. *Ойбек. Тўрт томлик. Танланган асарлар. Иккинчи том. Қутлуг қон. – Т., 1957. – Б. 15.*
3. *Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т., 2004. – Б. 98.*

